

Odpoď J. Zamborovi na kritiku Dekonstrukcia Proglasu

KRISTÍNA PAVLOVIČOVÁ, Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, Trnava

V príspevku reagujem na kritiku môjho príspevku o veľkomoravskom Proglase od Jána Zambora, ktorá vyšla v 6. čísle *Slovenskej literatúry* (2015). Autor kritiky zhovieavo konštatuje, že tento môj príspevok je síce „v niektorých polohách prínosný“, ale v iných neakceptovateľný. Za najdôležitejší problém považujem otázku žánrového za- triedenia textu, Zamborovu verzologickú analýzu rekonštruovaného textu z 20. storočia, ktorý obsahuje vynechávky a doplnky, namiesto časovo blízkeho odpisu pôvodného die- la, a argumenty stojace na subjektívizme.

1. Iné ako básnické rozmary Proglasu, verzologická analýza rekonštrukcie a sub- jektívizmus

Autor kritiky a zároveň autor vlastnej reflexie (určenej však iba pre „*vnímavejšieho čitateľa*“) je presvedčený o básnickej stavbe Proglasu a o tom, že je to „*umelecky bohatá, ba pozoruhodne napísaná báseň*“ (s. 513). Tu ho možno ubezpečiť, že staré latinské či grécke bohoslužobné texty rovnako excelentne spĺňali parametre umeleckého stvárnenia. Platí to aj o slávnostných rečníckych útvaroch, v ktorých sa uplatňovala harmónia slohu na základe symetrie viet, čo takéto texty nápadne zblízuje s poéziou. Súvetie, často zlože- né, sa rozčleňuje na *protasis* (predvetie) a *apodosis* (závetie). Autorovi reči to umožnilo, že pripravená reč sa mu ľahšie učila naspamäť, že pri hlasnom prednese nemal problém s dýchaním a že poslucháč sa nemusel namáhať pri percepcii zložených, často strapcovi- tých súvetí. Prirodzene, že rečník musel súvzťažniť výstavbovú sémantickú štruktúru svojej výpovede s formálnou rečníckou štruktúrou, takže často sa k uvedenej harmónii iba približoval.

Ján Zambor konštatuje, že „*o básnickej stavebnosti Proglasu netreba mať nijaké pochybnosti*“ (s. 513). Odvoláva sa na rekonštrukciu R. Nahtigala z r. 1943, ako ju uve- rejnil E. Paulíny. Na s. 186 a 187 – 188 (*Slovenská literatúra*, č. 3/2015) ukazujem, ako Nahtigal rukopisy upravoval, čo vynechal a čo popridával, len aby mu vyšiel dvanásťsla- bičník, hoci ani napriek tomuto úsiliu jeho text nie je dôsledne dvanásťslabičný. J. Zam- bor tvrdí, že ak by sa aj ukázalo, že Proglas nie je dvanásťslabičníkom, stále by to mohla byť báseň v próze. Uvádza, že „*báseň nemusí mať nevyhnutne pravidelný rytmus a že rytmus nie je jediným indikátorom básnickosti diela*“ (s. 513). To je pravda, ale zároveň aj prozaický text môže obsahovať rytmicky vyvážené vetné úseky (vetné periódy, ktoré sa ako uplatnenie symetrie už od antiky používali na zabezpečenie spomínanej rečníckej harmónie slohu). Okrem odvolávania sa na Nahtigalovu rekonštrukciu a tradíciu považo- vania Proglasu za báseň však J. Zambor neuvádza žiaden argument, prečo by Proglas mal

byť básňou, ako sa za každú cenu usiluje tvrdiť. Nemyslím si, že by skutočnosť, že Proglas nie je báseň, text nejako ochudobňovala alebo redukovala (s. 513). Text by predsa zostal ten istý (pravda, po očistení od výplnkov z 20. storočia), zmenilo by sa len jeho žánrové zatriedenie. J. Zambor tvrdí, že „*indikátory jej (básne Proglasu – pozn. K. P.) umeleckého tvarovania sú vo veľkej miere identifikované a jestvujú aj analýzy a interpretácie jej umeleckej štruktúry*“ (s. 513), pričom odkazuje aj na vlastnú analýzu a interpretáciu textu, ako aj „*čítanie poézie*“ a literárnovednú kompetenciu. Jeho preklad aj analýza a interpretácia sa síce tvária ako konštatovania o stredovekom Proglase, v skutočnosti však analyzoval a preložil Nahtigalovu rekonštrukciu, teda text z 20. storočia. Akokoľvek teda „*do diela zostúpil hlbšie*“, neinterpretuje pôvodné dielo ani jeho časovo blízky odpis, ale jeho upravenú a prispôsobenú podobu z 20. storočia. V štúdiu *O Proglase a jeho slovenských básnických prekladoch* vydanéj v zborníku SAS 2013 sa namiesto odpisov pôvodného stredovekého textu venuje verzologickému rozboru Turčányho prekladu a popri tom aj Nahtigalovej rekonštrukcie, ktorú nazýva „*originál*“ (s. 27). Z nej sa však nedajú vyvodzovať závery o veršovom systéme Proglasu, ale len to, do akej miery sa Nahtigalovi podarilo naplniť jeho zámer.

Autor kritiky tvrdí, že „*druhovo hybridná básnicko-prozaická povaha textu či jeho prozaická grafická forma nás neopravňuje zbaviť text atribútu básnickosti*“ (s. 513). Na tomto mieste je pozoruhodný odklon od presvedčenia, že Proglas je báseň. J. Zambor zrazu pripúšťa akúsi hybridnú povahu textu. To je nóvum vzhľadom na doterajšie komentáre. Zasa je tu podivná stratégia: radšej nech je to hybrid, len nepripusťme, že nejde o báseň; hybrid nám ponecháva zadné dvierka otvorené... Keďže originál Proglasu sa datuje do 9. storočia a najstarší odpis sa zachoval až z 13. storočia, napriek všetkým dôkazom dvanásťslabičník iba zo samého textu nemožno úplne vylúčiť, no nemožno ho ani dokázať (porov. moju štúdiu in *Slovenská literatúra*, č. 4/2015, s. 272). Tvrdenie, že stredoveký Proglas na rozdiel od Nahtigalovej rekonštrukcie z 20. storočia a prekladov do slovenčiny z 20. a 21. storočia nie je báseň, opieram nielen o sám text, ale aj o jeho kontext. Konštatovať, že ide o prozaický text, sa dá na základe ostatných vtedajších prológov, ako aj tradície tohto žánru (porov. s. 279 – 287). Lenže autor kritiky stále vychádza z mojich formálnych analýz. Vôbec neberie do úvahy tie argumenty, ktoré som uviedla z obsahovej, t. j. teologicky pertraktovateľnej stránky. Chápem, že sa tu nemusí cítiť ako kompetentný posudzovateľ veci, ale pragmatická stránka textu so zreteľom na východnú cirkevnú tradíciu, ako ju komentujem, je tu neoddeliteľnou, ak nie najdôležitejšou jej súčasťou. Tu ešte pripomínam, že hovorím výlučne o konkrétnom texte, nie o potencialitách literatúry v širokom zmysle, ako je „*báseň v próze*“ (s. 513).

Pokiaľ ide o autorove poznámky na moju adresu, ako je nedostatočná literárna citlivosť (muzickosť), neschopnosť rozoznať básnické rozmery a kvality textu, obchádzanie a ignorácia analýz a interpretácií umeleckej štruktúry Proglasu, čitateľ sa v nich zorientuje sám, utvorí si mienku o ich oprávnenosti, ale aj o ich pôvodcovi. Okrem iného ide totiž pri nich aj o to, že samo východisko kritiky na úrovni „*čítania poézie*“ je vyslovene subjektívny pohľad.

Na ostatné problémy odpovedám v poradí, v akom ich tematizuje autor kritiky:

2. Otázka 1. alebo 3. osoby sg. na začiatku Proglasu

Autor kritiky uznáva, že v najstaršom Chilendarskom rukopise (nie „*Chalendarskom*“ – ako prameň nazýva J. Zambor) je 3. osoba – v preklade J. Stanislava „*Toto je príviet...*“, ale zároveň tvrdí, že „*nie je zásadnou významovou modifikáciou textu*“ použitie 1. osoby. S tým nemožno súhlasiť, lebo náležitá 3. osoba je výrazom opisného slohového postupu, kým 1. osoba implikuje naráciu priamou rečou. Čo však je závažnejšie, spája sa s personifikáciou. Znenie „*Som predhlas...*“ automaticky vysúva sám text Proglasu do vnútornej polohy zosobneného podávateľa. Pri 3. osobe je podávateľ niekto zvonka. (Úplne irelevantná je Zamborova poznámka o 1. osobe, že „*verš sa vzťahuje na proglas* [bežne píšeme Proglas – pozn. K. P.], *nie na autora...*“ Možnosť vzťahovania na autora neprichádza do úvahy v nijakom prípade, nikto ju nikdy netematizoval, je to čisto skratová záležitosť.)

J. Zambor urobil vlastný preklad textu Proglasu, ale zároveň ho aj literárnevedne komentuje. Ak by vo svojom preklade zmenil iba osobu na začiatku Proglasu, takáto zmena by nebola organická, keďže zvyšok jeho textu je prekladom Nahtigalovej rekonštrukcie.

3. Zmena jednotného čísla slova *evanjelium* na množné *evanjeliá*

Táto zmena vraj „*nemusi rušiť, lebo ide o úvod k prekladu štvorevanjelia*“ (s. 512). V tejto zdanlivej drobnosti, odobrenej dokonca „*rytmickými dôvodmi*“, ide o podstatnú dezinterpretáciu. Slovo *evanjelium* je totiž polysémické. Naznačuje sa to aj pri jeho výklade v *Krátkom slovníku slovenského jazyka* a v *Slovníku súčasného slovenského jazyka*, kde sa uvádzajú dva zhodné významy (v SSSJ ešte 3. knižný a 4. expresívny). V teologickom zmysle však má tri významy:

I. blahozvesť, t. j. náuka a posolstvo Krista;

II. jednotlivá biblická kniha alebo všetky štyri literárne celky od štyroch evanjelistov; pri tomto význame máme aj možnosť použitia posunutého významu na apokryfy, ktoré ako literárne pramene sú akýmisi modifikátmi pôvodného významu, napr. v spojení *Tomášovo evanjelium*;

III. evanjeliár – už ako vzácne zdobený bohoslužobný predmet, ktorý je polyfunkčný. Nie je totiž určený len ako kniha(-y) na čítanie, ale je špecifickou ikonou samého Krista, takže sa na ňom prisahá, pri položení rúk naň sa požehnáva manželstvo, uctieva sa bozkom, pri pravoslávnej vysviacke kňaza na biskupa sa roztvorený kladie na hlavu svätenca atď., pričom má výsostne čestné miesto na byzantskom oltári, a to len s eucharistiou, ku ktorej ako Kristovi v chlebe tvorí pendant Krista v slove.

V Proglase je relevantný prvý význam, lebo ide o osvedčenie správnosti, ortodoxnosti náuky cirkvi, ktorá sa uplatnila pri staroslovienskom preklade textov evanjelia z gréčtiny. Prirodzene, že ide o obsah učenia fixovaný v texte prekladu, ktorý bol predložený na cirkevné schválenie. Nemalo by sa tu teda rátať s možnosťou promiscue v gramatickom čísle.

4. Slovosledná inverznosť

Zrušenie inverzného slovosledu je postup istej prekladateľskej koncepcie. V mojom podaní sa inverzia zachováva: „*Blaženého učiteľa nášho Konštantína Filozofa slovo*“, čo

autor kritiky hodnotí, že „Pavlovičová (...) prekladá doslovne i doslovisticky“ (s. 512). Tohto expresivizmu by sa autor kritiky mohol ušetriť, keby nepokladal môj preklad za „literatúru“ v rade prekladov iných autorov. Neuplatňujem tu literárne ambície, čo sa poľahky dá vypozerovať z celkovej dikcie mojich príspevkov. Neuplatňujem v nich ambíciu text Proglasu nejako prakticky literárne stvárňovať. Zameriavam sa výlučne na teoretickú reflexiu. Ak mám určité pasáže, v ktorých hľadám optimálnu podobu znenia istého segmentu tohto diela, uspokojujem sa s technikou rekonštrukcie, t. j. usilujem sa čo najviac priblížiť k prototextu. Ide mi o čisto „surový“ doslovný preklad so zámerom čo najvernejšie sprostredkovať jeho archetypovú jazykovú formu. Prvotná podoba Proglasu sa totiž „skrýva“ v štyroch odpisoch, ktoré sú v mnohom variantné. Rekonštrukčná cesta je potom určená vytypúvaním prvkov invariantu a rozhodovaním o reálnosti takých textových jednotiek, ktoré by boli čo najpravdepodobnejšie identické s prototextom. Tu je jednoznačným kritériom čas prepisu jednotlivých variantov. Čím starší je prepis, tým je pravdepodobnejšia jeho zhoda s pôvodnou predlohou. Tu nezriedka posluhujú jednak jazyková štruktúra staroslovičiny, jednak dobové textotvorné presupozície, ktoré treba v danom prípade odkrývať nielen na podloží čisto literárnom, ale aj teologickom, keďže ide o náboženský text.

5. Rozhodnutie pre slovo *blahoslaveného* či *blaženého*

Nie som si istá, či tu je naozaj priestor pre rozhodovanie. Skôr sa prikláňam k tomu, že tu ide o dve rôzne slová s vlastným významom a životom. Nejde teda ani o vkus, ani o svojvôľu v ich výbere, ako sa nazdáva autor kritiky. Výraz *blažený* jednoznačne konotuje byzantsko-slovanské prostredie (Slavia Orthodoxa), kým kalk z latinčiny reprezentuje Slavia Latina. Pravoslávny Východ napr. dodnes nepozná predstupeň svätorečenia, ktorým sa v západnej cirkvi osoba pomenúva ako blahoslavená. Podobne latinský výraz *osem blahoslavenstiev* má vecnú paralelu v byzantsko-slovanských *ôsmich blaženstvách*. Pri dvojici výrazov *blažený/blahoslavený* nejde teda o to, že prvý z nich je historizujúci a druhý modernizujúci, ako to nastoľuje J. Zambor. Obidve adjektíva sú totiž tak sémanticky, ako aj kultúrne divergentné. Výber jedného z nich sa teda nezakladá na ich rozlišovaní na časovej osi. Takéto detaily neslobodno bagatelizovať, ale treba o nich dôsledne rozvažovať pri takej vzácnej pamiatke, ako je Proglas. Pravda, ak si ju naozaj vážime a nerobíme si z nej účelový prostriedok. Možnosť ľubovoľnej voľby v tomto prípade (ale aj v prípade osoby či čísla) treba brať ako ľahkovážne nedbajstvo.

6. Údajná skicovitost' môjho verzologického prieskumu Proglasu

„...autorkin verzologický prieskum (...) je priveľmi skicovitý...“ (s. 512). Neuchyľujem sa k skicovitosti. Vyslovene tu pracujem s číslami, ako to vidieť na s. 181, kde uvádzam presný počet 18-, 14-, 13-, 12-, 11-, 10-, 9-, 8-, 7- a 3-slabičnikov v Nahtigalovom prepise jednotlivých rukopisov (keďže rukopisy sú písané in continuo), z ktorého je evidentná heterosylabickosť textu. Podrobnejšie sa (ne-)sylabickosť textu dá ukázať azda jedine uverejním textu jednotlivých rukopisov, resp. ich prepisov, čo v rozsahu štúdie nebolo možné.

7. Kánon staroslovienskej literatúry a žurnalistická pseudosenzácia

Autor kritiky mi podsúva tvrdenie, že Proglas nepatrí do kánonu staroslovienskej literatúry, ktoré je podľa neho na úrovni žurnalistickej pseudosenzácie (s. 513). Nikde však netvrdím, že by Proglas nepatrí do kánonu staroslovienskej literatúry. Tam by predsa patril, aj keby šlo o prozaický text! Citátu „*Veľkomoravský starosloviensky text tradične nazývaný Proglas nepatrí do rukopisného kánonu staroslovienskych pamiatok, t. j. medzi tie texty, ktoré vedecká slavistika pokladá za súbor pamiatok v najstaršej podobe slovanského spisovného jazyka (staroslovienciny), a to napriek tomu, že z uvedeného písomníctva nemáme k dispozícii ani jeden protograf (prvý alebo pôvodný záznam). Na základe podrobného štúdia o tomto reprezentatívnom súbore platí, že najvernejšie zachováva najstaršiu podobu staroslovienciny*“ (s. 165) treba rozumieť tak, že pôvodný rukopis Proglasu v najstaršej podobe staroslovienciny sa nezachoval, zachovali sa iba jeho neskoršie cirkevnoslovanské odpisy. Nepatrí teda do **rukopisného kánonu staroslovienskych pamiatok**. Napokon tento kritizovaný fakt nie je nejakým mojím inovačným tvrdením. V celom (slavistickom) svete sa prijíma ako samozrejmy a všeobecne známy.

8. Toporovov text

J. Zambor mi odporúča Toporovov text, ktorý vyšiel v časopise *Proglas. Almanach akademickej mládeže myslený ako sebareflexia Slovenska*. Periférnosti tohto periodika zodpovedá úroveň prekladu Toporovovho textu, ktorý preložili historik s klaviristom a hudobným pedagógom – čo je síce irelevantné, sám preklad však hovorí za seba: *o Logu* namiesto *o Logose*, *Nomokanon* namiesto *Nomokánon*, nerozlišovanie výrazov *slovesný/slovný*, zlé rozdelenie slova, viacnásobné nesprávne umiestnenie čiarok – dokonca medzi subjekt a predikát – všetky tieto chyby sú len z prvej strany 1. časti prekladu. Toporovov text je v preklade upravený a krátený. Napriek tomu, že pre štúdiu J. Zambora v zborníku SAS bol Toporovov text evidentne veľmi inšpiratívny, aj Toporov analyzuje len rekonštrukciu (porov. napr. s. 6 a 7 prvej časti jeho textu v preklade), preto bol pre účely mojej analýzy bezpredmetný. Zamborova argumentácia však v tejto súvislosti je bizarne pozoruhodná tým, že je autoritatívna, akoby pochádzala z príručiek spred r. 1989. Namiesto vecných argumentov sa odvoláva na autoritu V. N. Toporova a na jeho ocenenia: „*patril do okruhu vedcov moskovsko-tartuskej semiotickej školy, v nekrológoch ho charakterizujú ako ‚veľkého filológa‘, uvádzajú, že Jurij Michajlovič Lotman ho dokonca označil za ‚génia‘, v deväťdesiatych rokoch 20. storočia ho ocenili rozličnými vyznamenaniami...*“ (s. 514).

9. Turčány, Feldek a Zambor „spravili básnický text“ z Proglasu

Autor kritiky mi pripisuje tvrdenie, že „*z Proglasu spravili básnický text slovenský prekladatelia Viliam Turčány, Ľubomír Feldek a ja*“ (s. 514). Interpretuje si tak pravdepodobne moje vyjadrenia „*Proglas ako báseň je text 20. storočia – možno povedať ako kolektívny výtvor –, nie však text 9. storočia. Východiskom vzniku Proglasu ako básne je rekonštrukcia R. Nahtigala*“ (s. 189) či „*uvedené fakty nebránia prebásniť takýto text*

v duchu súčasného písania poézie. Treba však rozlišovať starosloviensky veľkomoravský Proglas a moderné prebásnené verzie“ (s. 287). Toto tvrdenie potom označuje za nezmysel mojej state, isteže v takom zmysle, že pôvodný veľkomoravský Proglas takisto bol básňou. Čiže stojí tu báseň oproti novodobým básňam. Keby si však pri tejto formulácii prečítal svoj vlastný text kritiky na mieste, kde sám pripúšťa aspoň jeho hybridnosť, nemusel použiť radikálne zamietavý výraz *nezmysel*. Pravda, odhliadnuc od toho, že Proglas sa pôvodne pokladal za prózu a že až od konca 19. storočia sa presadila jeho básnickosť. Vzhľadom na to, že v slovanskom svete to nie je jediný podvrh na doloženie slávnej minulosti Slávov slávných, netreba sa tomu čudovať.

10. Apodiktický tón tvrdení

J. Zambor takýto tón pripisuje mojim tvrdeniam, ku ktorým som dospela na základe precíznych materiálových analýz. Netvrdím nič, čo by som nedoložila. Uvádzam rekonštrukčné úpravy odpisov, vyjadrujem sa štatisticky v číslach všade tam, kde sa to žiada. Zároveň netajím, že ako „adeptka literárnej vedy“ (s. 513) som aj adeptkou teológie (aspoň na základe doktorátu z Viedenskej univerzity), čo pokladám za vhodné uviesť čisto z hľadiska kompetencie vied, pričom si, samozrejme, nenárokujem na automatickú pravdivosť mojich tvrdení. Aj tu je priestor pre odborný dialóg. Apodiktickosť je predsa prirodzeným cieľom každej analýzy. Ak je oprávnená, tzn. ak je možné podať dôkaz. Je neoprávnená, ak je odborne nekompetentná a zovretá ideologickým diskurzom.

Ešte poznámka o forme Zamborovej kritiky. Kým ja som svoje analýzy – často so zreteľom na nerozvláchnosť a úspornosť – predstavila čo do rozsahu na ploche menšej monografie, autorovi kritiky stačila krátka, isteže jasnozrivá, úderná až heslovitá forma. Z čisto formálnej stránky takýto prístup treba oceniť, nevynímajúc autorskú stratégiu kritika. Stručnosťou a heslovitosťou svojich tvrdení vytvára efekt jediného gesta – šmahu, ktorým treba predmet kritiky – apodikticky – zmiest' zo stola. Len tu treba pripomenúť, že autor sám sa obral o priestor na argumentáciu a dokladanie svojich tvrdení na konkrétnom textovom materiáli tak, ako som to urobila ja vo svojom príspevku, dožičiac si, napriek časopiseckému formátu, dostačujúcu, hoci nie úplnú materiálovú exemplifikáciu.

Mgr. Kristína Pavlovičová, PhD.
Katedra slovenského jazyka a literatúry PdF TU
Priemyselná 4
918 43 Trnava
SR
e-mail: kristina.pavlovicova@truni.sk